

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«НАЦІОНАЛЬНИЙ ГІРНИЧИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

МАТЮК ТЕТЯНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 330.34:37.014.2

**ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ОСВІТИ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА**

Спеціальність 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

Дніпропетровськ – 2014

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі економічної теорії та історії економічної думки Одеського національного університету імені І.І. Мечникова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор економічних наук, професор
ГОРНЯК Ольга Василівна,
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова
Міністерства освіти і науки України,
завідувач кафедри економічної теорії
та історії економічної думки.

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор
ЯКОВЕНКО Лариса Іванівна,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка
Міністерства освіти і науки України,
завідувач кафедри політекономії;

кандидат економічних наук, доцент
БЕРВЕНО Оксана Володимирівна,
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна
Міністерства освіти і науки України,
доцент кафедри економічної теорії
та економічних методів управління.

Захист відбудеться « _ » _____ 2014 р. об ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.080.01 при Державному вищому навчальному закладі «Національний гірничий університет» Міністерства освіти і науки України за адресою: 49005, м. Дніпропетровськ, просп. К. Маркса, 19, ауд. 4/53.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного вищого навчального закладу «Національний гірничий університет» Міністерства освіти і науки України за адресою: 49005, м. Дніпропетровськ, просп. К. Маркса, 19.

Автореферат розісланий « _ » _____ 2014 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.В. Трифонова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В сучасних умовах переходу до нових, соціально-орієнтованих форм господарювання, відбуваються докорінні зміни у співвідношенні джерел економічного розвитку, пов'язаних із швидким розвитком нематеріального виробництва. У провідних країнах світу визначальними стали фактори, що забезпечують становлення та розвиток постіндустріальної цивілізації. За такої ситуації суттєво змінюється роль людини, оскільки вирішальне значення у здійсненні глибинних соціально-економічних перетворень належить саме людському чиннику. Як показує світовий досвід, сьогодні основною рушійною силою розвитку є творча діяльність людини, її економічна та громадянська активність, що базуються на людському, соціальному та культурному капіталах. Ці складові є залежними від рівня освіти та професійної підготовки, а отже, стають запорукою та змістом національного прогресу. В сучасних умовах освіта перетворюється і для особистості, і для суспільства не просто в перспективний напрям розвитку, а в соціальну технологію виробництва всебічно розвинутої особистості та реальну економічну необхідність. Будь-яка модель розвитку, що неспроможна використовувати потенціал освіти, виявляється не тільки економічно неефективною, але й взагалі нездатною до забезпечення цивілізаційного поступу суспільства.

Освіта є складним суспільним феноменом, вивчення якого здійснюється низкою наук. В економічній теорії історичні корені дослідження освіти походять від робіт В. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. Мілля, К. Маркса, А. Маршалла, Р. Оуена, Ф. Тейлора. Значну увагу освіті у своїх роботах приділяли такі зарубіжні дослідники, як Г. Беккер, Д. Белл, М. Блауг, У. Боуен, Е. Денісон, В. Іноземцев, В. Жамін, Г. Єгіазарян, Ю. Мюрдаль, Д. Норт, Ю.Рубін, О.Рубінштейн, П. Самуельсон, Дж. Стігліц, С. Струмилін, Л. Туроу, А. Тоффлер, Т. Шульц, Л. Хансен, Дж. Ходжсон та ін.

Зазначена проблема також досліджувалась у працях вітчизняних авторів, а саме: В. Антонюка, В. Андрущенко, Л. Безчасного, О. Бервено, Д. Богині, Т. Боголіб, Н. Верхоглядової, В. Гейця, О. Грішнєвої, Б. Данилишина, А. Задої, І. Каленюк, М. Карліна, Л. Козарезенко, О. Кратта, А. Криклія, В. Кременя, В. Куценко, Е. Лібанової, С. Ніколаєнко, В. Оганяна, В. Огнев'юка, О.Пашенко, Г. Пилипенко, А. Чухна, Л. Яковенко та ін.

Незважаючи на значні наукові здобутки, отримані вченими в даній сфері, все ще не можна вести мову про остаточне вирішення всіх існуючих проблем. Економісти більш схильні досліджувати взаємозв'язок між освітою та економічним зростанням, приділяючи при цьому незначну увагу її впливовості на економічний розвиток. Відтак, поза увагою науковців залишається низка чинників, від яких залежить перехід суспільства на більш високу стадію розвитку. У контексті зазначеної проблеми для вітчизняної економіки набуває особливого значення уточнення сутності освіти та виявлення її функціональної

ролі у забезпеченні економічного розвитку. При цьому не менш важливими стають питання підвищення соціально-економічної ефективності освіти та забезпечення узгодженості ринку праці та ринку освітніх послуг. Актуальність окреслених вище проблем зумовила вибір теми дисертаційного дослідження, визначила його мету та завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана у відповідності до плану науково-дослідних робіт кафедри економічної теорії та історії економічної думки Одеського національного університету імені І.І. Мечникова Міністерства освіти і науки України як складова частина тем «Виявлення закономірностей формування та функціонування підприємств в умовах ринкової трансформації економіки» (номер держреєстрації 0106U006197, 2006-2011 рр.) та «Дослідження формування інституціональних структур в умовах ринкової трансформації» (номер держреєстрації 0112U002908, 2012-2016 рр.), у межах яких удосконалено типологію суспільних благ через введення до наукового обігу поняття «мультизмішане благо», досліджено функціональний вплив освіти на економічне зростання та економічний розвиток, обґрунтовано рекомендації щодо реформування системи освіти з метою прискорення соціально-економічного розвитку суспільства.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є наукове обґрунтування економічної сутності освіти, встановлення її взаємозв'язку з соціально-економічним розвитком суспільства, а також розробка пропозицій, спрямованих на посилення функціональної ролі освіти як фактора розвитку суспільства.

Відповідно до зазначеної мети були поставлені та вирішені такі **завдання**:

- на основі дослідження еволюції поглядів вчених-економістів на освіту визначити методологічні підходи до її дослідження як чинника соціально-економічного розвитку суспільства;
- визначити економічну сутність поняття «освіта» та встановити її місце в економічній системі суспільства;
- розкрити соціально-економічні функції освіти в частині розмежування її функціонального впливу на динаміку економічного зростання та соціально-економічного розвитку суспільства;
- визначити місце освітніх послуг в системі суспільних благ та розглянути концептуальні підходи до визначення ролі ринку та держави у забезпеченні їх надання суспільству;
- виявити сфери, в які має спрямовувати свою регулюючу діяльність держава з метою сприяння соціально-економічному розвитку суспільства;
- проаналізувати зарубіжний досвід організації національних систем освіти та оцінити ступінь їх впливу на соціально-економічний розвиток суспільства;
- розробити показник для кількісної оцінки впливу розширення прав та можливостей людей на соціально-економічний розвиток суспільства;

- установити взаємозв'язок між індикаторами людського розвитку й освіти;
- установити відповідність соціально-економічних функцій системи освіти України вимогам сучасних тенденцій загальноцивілізаційного розвитку;
- обґрунтувати рекомендації щодо вдосконалення вітчизняної системи освіти з метою забезпечення стійкого розвитку економіки України.

Об'єктом дослідження є освіта в системі суспільних відносин в контексті соціально-економічного розвитку.

Предметом дослідження є вплив освіти на динаміку соціально-економічного розвитку суспільства.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дисертації є фундаментальні положення концепції постіндустріалізму, теорії людського, соціального та культурного капіталів, людського розвитку, економіки знань. Для досягнення поставленої мети в роботі застосовувались загальнонаукові методи пізнання, а саме: метод абстракції – для визначення економічної сутності поняття «освіта»; аналіз та синтез – для встановлення місця освіти в економічній системі суспільства; методи логічного й історичного – для з'ясування еволюції розвитку систем освіти України та зарубіжних країн; групування та класифікацій – для визначення теоретико-методологічних підходів до дослідження освіти; системний підхід – для встановлення місця освіти як складової економічної системи та суспільства; нормативно-ціннісний аналіз – для визначення значимості освіти для стабілізаційних процесів у суспільстві, оцінки результатів функціонування системи освіти з погляду творчості, свободи й інших цінностей; культурологічний підхід – для виявлення залежності освітнього рівня населення від показників розвитку економічної культури суспільства; економіко-статистичні методи – для формування інтегрального індексу людського розвитку з урахуванням розширення прав і можливостей людей, встановлення взаємозв'язку між цим індексом та показниками рівня освіти; графічні методи – для забезпечення наочності теоретико-методичних висновків дослідження.

Інформаційною базою дисертації стали наукові праці вітчизняних та зарубіжних дослідників з питань взаємозв'язку освіти з економічним розвитком; законодавчі та нормативно-правові документи у сфері освіти; офіційні матеріали Державного комітету статистики України; матеріали науково-практичних конференцій, а також електронні ресурси глобальної мережі Інтернет.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в науковому обґрунтуванні економічної сутності освіти, встановленні її взаємозв'язку з соціально-економічним розвитком суспільства, а також розробці пропозицій щодо реформування вітчизняної системи освіти з метою забезпечення стійкого розвитку економіки України.

До основних наукових результатів, що становлять особистий здобуток дисертанта та виносяться на захист, належать такі:

удосконалено:

систему оцінювання результатів соціально-економічного розвитку суспільства шляхом уведення в традиційний індекс людського розвитку показника розширення прав та можливостей людей, що відображає їх свободу вибору через рівень досягнутих політичних, економічних та громадянських свобод;

теоретичне уявлення про взаємозв'язок освіти та соціально-економічного розвитку суспільства, що, на відміну від існуючих, розглядається як прямий та сильний на основі встановлених кореляційно-регресійних залежностей між показником рівня освіти, з одного боку, та індексом людського розвитку з урахуванням показників розширення прав та можливостей людей, а також індексом політичної, економічної та громадянської свободи, з іншого;

розуміння сутності поняття «освіта» як економічної категорії в частині представлення освіти як системи економічних відносин, що виникають з приводу продукування і передачі знань (фаза виробництва), персоніфікації значної частини інформаційних ресурсів суспільства в знаннях працівників освіти та встановленні певної частки в створеному суспільному продукті (фаза розподілу), власного самовідтворення через обмін діяльністю та здібностями й самостійного руху продукту – освітньої послуги (фаза обміну), використання засвоєних у ході освітнього процесу знань в практичній діяльності (фаза споживання);

типологію суспільних благ через уведення до наукового обігу поняття «мультизмішане благо» як різновиду економічного блага, що в ході свого виробництва та споживання набуває властивостей як чистого приватного та суспільного, так і змішаного й опікуваного блага;

теоретичний підхід до визначення сфер, в які має спрямовувати свою регулюючу діяльність держава з метою сприяння соціально-економічному розвитку суспільства, що, на відміну від існуючих, базується на уявленні про освіту як мультизмішане благо та в якому виокремлено такі напрями: створення умов для функціонування ринку освітніх послуг; подолання ефекту «фрирайдерства»; меріторизація попиту на освітні послуги, створення матеріальних та духовних засад для реалізації соціальних функцій освіти;

дістали подальшого розвитку:

класифікація функцій освіти через виокремлення самостійної функції – модернізації суспільства, що полягає в мотивуванні економічних суб'єктів на здійснення суспільних перетворень та прогресивний соціально-економічний розвиток через формування складових культурного та соціального капіталу як основи високої соціальної мобільності населення, його спрямованості на співробітництво та соціальну взаємодію;

наукове уявлення про функціональний вплив освіти на динаміку економічного зростання й економічного розвитку, а саме: освіта як фактор економічного зростання через підвищення рівня кваліфікації працівників, розвиток ділових навичок, підприємництва та інноваційності, позитивно

впливає на продуктивність праці, а також сприяє зростанню людського капіталу (продуктивна функція); освіта як чинник економічного розвитку через формування культурного та соціального капіталу сприяє встановленню балансу між екологією та економікою (екологічна функція), формує соціальну структуру суспільства (функція соціальної стратифікації), коригує поведінку економічних суб'єктів (соціалізуюча функція), мотивує їх на співробітництво та взаємодію (координуюча функція), формує матеріальні та духовні засади високої соціальної мобільності населення (функція модернізації суспільства).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні положення та висновки дисертаційної роботи можуть слугувати для законодавчої та виконавчої влади основою для удосконалення економічної політики в сфері освіти, спрямованої на посилення її функціональної ролі як фактора соціально-економічного розвитку суспільства.

Основні теоретичні положення та рекомендації, що містяться в дисертаційній роботі, використовуються в практичній діяльності Департаменту освіти і науки Одеської обласної державної адміністрації в частині створення умов рівного доступу до здобуття мешканцями області якісної освіти, орієнтованої на ринкову економіку, інтеграцію в світовий освітній простір (довідка № М-144-07-08 від 19.07.13 р.); при викладанні дисциплін «Економічна теорія», «Соціальна економіка та економічна соціологія» в Одеському національному університеті імені І.І. Мечникова МОН України (довідка № 08.57-01-651 від 25.03.14 р.) та при викладанні дисциплін «Економіка освіти», «Економіко-правові засади управління навчальними закладами» в Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К.Д. Ушинського МОН України (довідка № 438 від 06.03.14 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійно виконаною науковою працею. Усі сформульовані та обґрунтовані в дисертаційній роботі наукові положення, висновки та рекомендації отримані автором самостійно на основі проведеного дослідження. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертаційній роботі використані лише ті ідеї та положення, що отримані автором особисто.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження оприлюднені на 12 наукових конференціях, у т.ч.: V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Україна в умовах соціально-економічного розвитку: проблеми та перспективи» (м. Одеса, 2010 р.); VI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Україна в посткризовий період: економічний і політичний аспекти» (м. Одеса, 2011 р.); I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Перспективи і проблеми забезпечення розвитку відкритих конкурентоспроможних економічних систем в умовах глобалізації» (м. Кривий Ріг, 2011 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Трансформаційні процеси в економіці держави та регіонів» (м. Запоріжжя, 2011 р.); I Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Інтеграційні економіко-правові напрямки розвитку України та країн близького зарубіжжя» (м. Львів, 2012 р.); II Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції

«Фінансово-кредитний механізм в соціально-економічному розвитку країни» (м. Макіївка, 2012 р.); VII Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих науковців «20-річчя СНД: від тоталітаризму до демократії (економіка, політика, суспільство)» (м. Одеса, 2012 р.); XVI Міжнародній науково-практичній конференції «Фінанси України: глобальні та національні імперативи розвитку» (м. Дніпропетровськ, 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Добробут націй в умовах глобальної нестабільності» (м. Одеса, 2012 р.); Міжвузівській науково-практичній конференції молодих вчених та аспірантів «Сучасні соціально-економічні системи та проблеми освітології» (м. Дніпропетровськ, 2012 р.); V Науково-практичній конференції «Фірма та ринок в умовах інституалізації економічного розвитку» (м. Одеса, 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми і перспективи розвитку економіки у сучасному суспільстві» (м. Москва, 2012 р.).

Публікації. За результатами дослідження всього опубліковано 25 наукових праць загальним обсягом 10,16 друк. арк. (з яких автору належить 8,72 друк. арк.), у т.ч.: 11 статей у наукових фахових виданнях (1 з яких у фаховому електронному виданні, внесеному в міжнародну наукометричну базу, та 1 – у зарубіжному науковому фаховому виданні), 2 статті в інших виданнях, 12 матеріалів конференцій.

Структура та обсяг роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 240 сторінок друкованого тексту. Робота містить 19 таблиць та 15 рисунків на 19 сторінках, 11 додатків на 16 сторінках та список використаних джерел із 253 найменувань на 23 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, визначено основні завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, викладено наукову новизну, розкрито теоретичне та практичне значення отриманих результатів.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади дослідження освіти в контексті економічного розвитку країни**» досліджено еволюцію наукових поглядів на роль освіти як фактора розвитку, розкрито її сутність, встановлено місце та функціональну роль в економічній системі суспільства, здійснено аналіз напрямів її впливу соціально-економічний розвиток суспільства.

Починаючи з середини XVII ст. освіта починає входити до предмету політекономічних досліджень у частині вивчення її ролі в процесі створення багатства. У подальшому вона розглядається науковцями у більш широкому спектрі своїх проявів: як продуктивний чинник добробуту країни та прискорення темпів її економічного зростання, як фактор нагромадження людського капіталу, як джерело соціальної сили економічних трансформацій та суспільного розвитку.

У роботі зауважено, що освіта як полісистемне утворення суспільного організму, має досліджуватись за допомогою міждисциплінарної методології. Остання повинна базуватись на більш широкому використанні здобутків філософії, що започаткувала особистісно-орієнтований підхід до вивчення освіти як чинника формування та розвитку особистості, а також соціології та політології, що зосереджені на визначенні рушійних сил розвитку суспільства. Визначено, що поєднання зазначених теоретико-методологічних підходів дозволяє більш ґрунтовно дослідити процес економічного розвитку як результату діяльності гармонійно розвинутої особистості.

Для встановлення економічної сутності освіти її було введено як структурний елемент безпосередньо в економічну систему та на основі положень загальної теорії систем та структурно-функціонального підходу виявлено ті взаємозв'язки, що встановлюються між освітою та іншими елементами економічної структури суспільства. Такий підхід дозволив встановити, що освіта присутня в явному вигляді тільки як компонент економічних відносин (рис. 1).

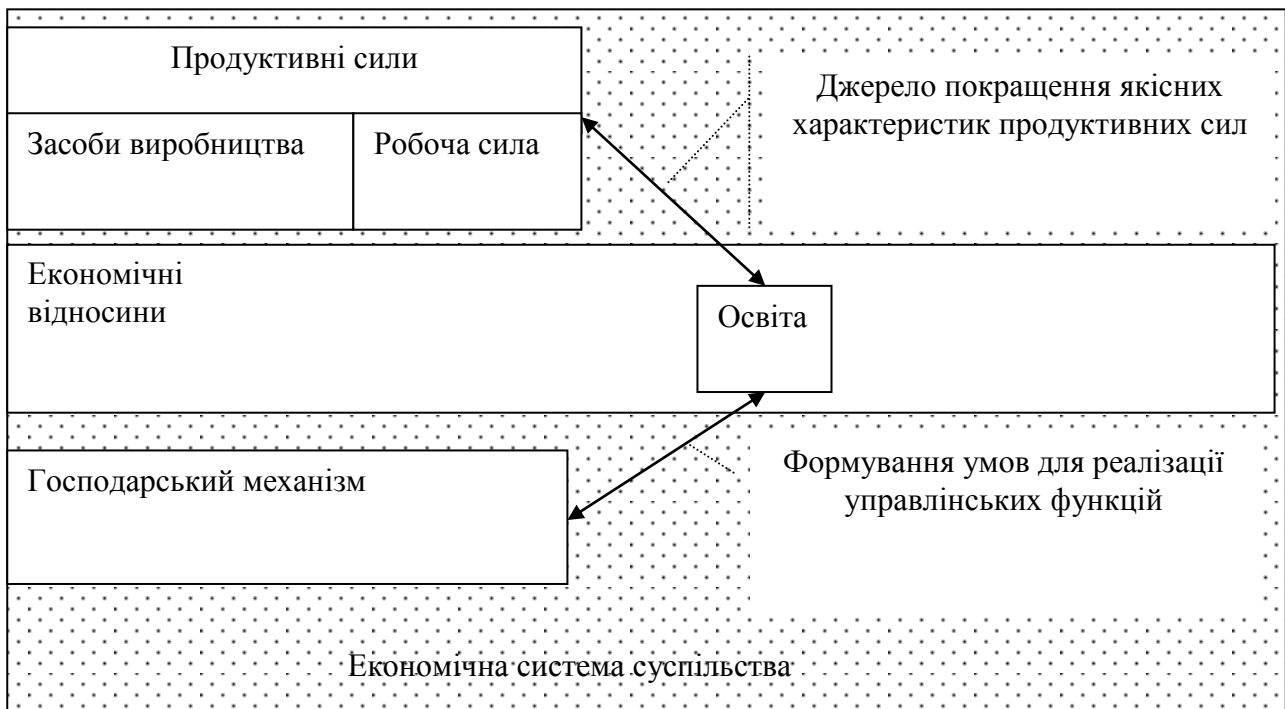

Рис. 1. Місце освіти в структурі економічної системи суспільства

Продуктивні сили та господарський механізм лише відчують на собі вплив освіти та мають справу виключно з її результатом – знаннями, вміннями, навичками, що формують якісні характеристики продуктивних сил, а також цінностями й нормами, які індивід засвоює через виховання, освіту та самоосвіту й на яких базуються мотиваційні складові його діяльності та забезпечується управління через господарський механізм.

Виходячи із місця освіти в економічній системі суспільства, а також із її специфічних властивостей, автором запропоновано визначати освіту як систему

економічних відносин, що виникають у процесі виробництва через продукування та передачу знань, розподілу – в частині персоніфікації інформаційних ресурсів у знаннях працівників освітньої сфери та встановленні їх частки у створеному суспільному продукті, обміну – як самовідтворення робочої сили через обмін діяльністю та здібностями, а також самостійного руху освітньої послуги, споживання – як використання засвоєних у освітньому процесі знань на практиці.

У роботі розкрито низку важливих для забезпечення економічного розвитку суспільства функцій освіти, а саме: продуктивну, екологічну, соціалізуючу, координуючу та функцію соціальної стратифікації. Разом з цим було встановлено, що освіта через розвиток творчого й інтелектуального потенціалів кожної окремої особистості, підвищення рівня її економічної, політичної та громадянської культури, а також формування матеріальних і духовних засад високої соціальної мобільності населення сприяє суспільним перетворенням та його прогресивному розвитку. Це дало можливість виокремити як самостійну функцію освіти функцію модернізації.

У другому розділі **«Складові взаємозв'язку освіти та соціально-економічного розвитку суспільства»** проаналізовано зарубіжний досвід організації систем освіти та оцінено ступінь їх впливу на соціально-економічний розвиток суспільства, досліджено концептуальні підходи до визначення ролі держави в забезпеченні умов для ефективного функціонування освіти, запропоновано кількісні показники вимірювання її впливу на економічний розвиток суспільства.

Умови, за яких у суспільстві закладаються засади соціально-економічного розвитку, формуються як ринковим саморегулюванням, так і створюються завдяки державному регулюванню. Аналіз зарубіжного досвіду організації систем освіти дозволив встановити, що вибір державою пріоритетних цілей у функціонуванні освіти неоднозначно позначається на соціально-економічному розвитку суспільства. У країнах, де держава створює однакові умови для реалізації освітою як продуктивної, так і соціальних функцій, мають місце високі темпи і економічного зростання, і розвитку (США, Великобританія, Франція, Німеччина, Сінгапур). Однак там, де реалізовано переважно продуктивну функцію – досягаються успіхи тільки в економічному зростанні (Китай).

Застосування концептуальних підходів, що ґрунтуються на типології благ, дозволило виявити сфери, в які має спрямовувати свою регулюючу діяльність держава з метою сприяння соціально-економічному розвитку, а саме: створення умов для функціонування ринку освітніх послуг, через взаємозв'язок якого з ринком ресурсів реалізується продуктивна функція освіти; подолання ефекту «фрирайдерства»; меріторизація попиту на освітні послуги; створення матеріальних та духовних засад для реалізації соціальних функцій освіти.

У силу притаманності освітній послугі ознак мультизмішаного блага, тобто блага, яке в ході свого виробництва та задоволення набуває властивостей як чистого приватного та суспільного, так і змішаного й опікуваного, держава

як суб'єкт, що найбільшою мірою здатний до задоволення суспільного інтересу в сфері освіти, далеко не завжди виявляється зацікавленою виконувати цю роль. Тому сфера освіти вимагає активного втручання громадянського суспільства в частині сприяння формуванню умов для виконання освітою своїх соціальних функцій.

Індикатором успіхів країни у соціально-економічному розвитку слугує індекс людського розвитку (ІЛР), що відображає взаємозв'язок між оцінкою довголіття в країні, рівнем грамотності й освіченості населення та рівнем його життя. Однак, у зазначеному показнику не враховуються такі важливі аспекти розвитку, як рівень досягнутих свобод. Тому традиційний тривимірний ІЛР запропоновано доповнити складовими, що відображають рівні політичних, економічних та громадянських свобод людей. Для відображення останніх запропоновано використати три індикатори з відомого індексу демократії (Democracy Index), а саме: участь у політичному житті, рівень політичної культури та рівень громадянських свобод, а також індекс економічної свободи. На основі зазначених індикаторів сформовано інтегральний індекс політичної, економічної та громадянської свободи, а його поєднання з традиційним ІЛР дало можливість сформувати індекс людського розвитку з урахуванням показників розширення прав та можливостей людей (рис. 2).

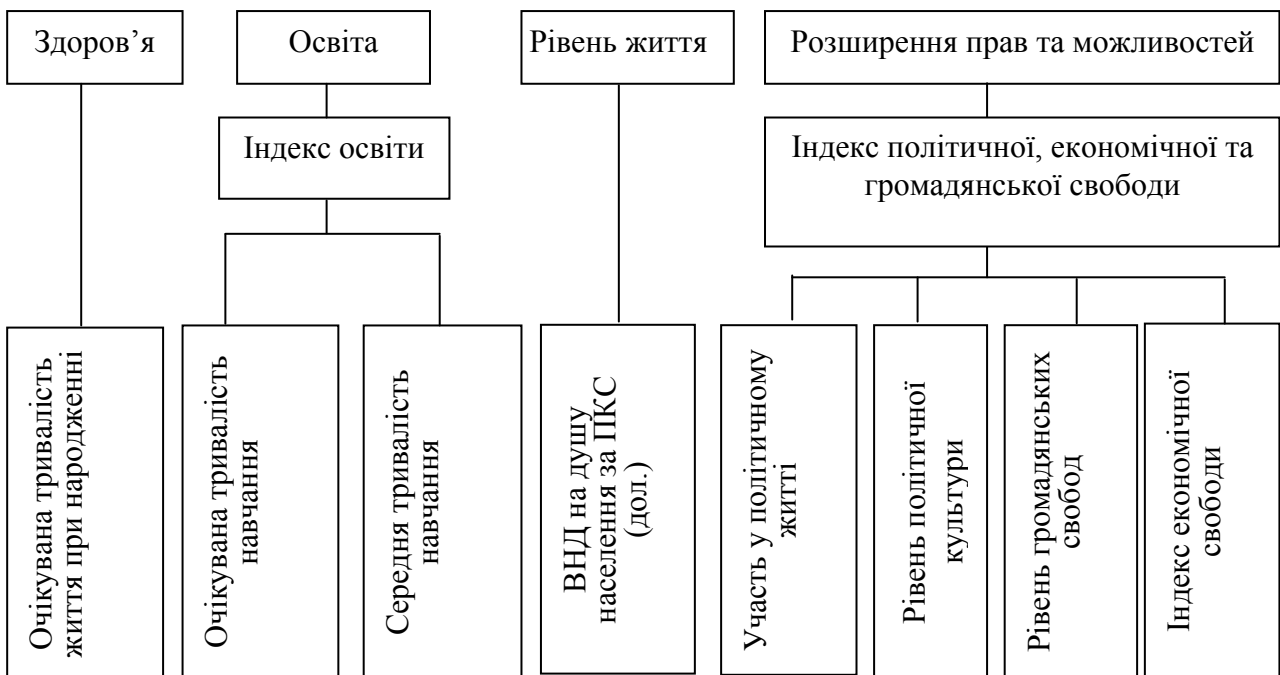

Рис. 2. Компоненти індексу людського розвитку з урахуванням показників розширення прав та можливостей людей

Запропонований підхід більш точно відповідає сутності економічного розвитку як процесу розширення свободи людей жити довгим, здоровим та творчим життям, адже свобода є запорукою рівності, демократії та добробуту; сприяє розкриттю можливостей людей, дозволяє їм вільно обирати цілі й слідувати власним інтересам, здійснювати управління на користь більшості

населення; є основою приватної власності та ринку, що роблять людей відповідальними за свої рішення щодо використання обмежених ресурсів і завдяки цьому створюють стимули для найбільш вигідних способів використання праці й капіталу.

Статистичною базою для обчислення ІЛР з урахуванням показників розширення прав та можливостей людей слугували дані 40 країн світу, що належать до певних груп держав за рівнем досягнутого людського розвитку. В результаті кореляційного аналізу було визначено, що коефіцієнт кореляції стосовно показника рівня освіти, з одного боку, та ІЛР з урахуванням показників розширення прав та можливостей людей (0,876), а також індексу політичної, економічної та громадянської свободи (0,79), з іншого, відповідає дуже щільному прямому зв'язку. Це підтверджує факт прямого впливу освіти на соціально-економічний розвиток суспільства й є емпіричним доказом виконання нею функції модернізації суспільства. Отже, освіта через підвищення рівня економічної, політичної та громадянської культури, що слугують підґрунтям для розвитку свободи й активності кожної окремої особистості, а також формування матеріальних і духовних засад високої соціальної мобільності населення сприяє суспільним перетворенням та соціально-економічному розвитку суспільства.

У третьому розділі **«Система освіти України: сучасний стан та напрями реформування»** проаналізовано особливості сучасної системи освіти України, з'ясовано відповідність тенденцій її розвитку вимогам постіндустріального суспільства, обґрунтовано напрями реформування вітчизняної системи освіти з метою забезпечення стійкого розвитку економіки України.

Система освіти України є сукупністю різнорівневих державних освітніх закладів, наукових і методичних установ та органів управління, що забезпечують правовий режим їх функціонування та здійснюють регулювання за рядом параметрів. Вона представлена позашкільною, дошкільною, загальною середньою та вищою освітою, що відзначаються різним ступенем участі держави в наданні освітніх послуг: частковим державним фінансуванням дошкільної освіти, повним – середньої та приватно-державним фінансуванням вищої освіти.

Аналіз сучасного стану системи освіти України засвідчив наявність недовиробництва освітніх послуг, які надаються в сфері дошкільної освіти, що негативно позначається на рівні первинної соціалізації індивідів та їх готовності до засвоєння більш складних знань. Незважаючи на високий рівень грамотності дорослого населення України, загальна середня освіта не задовольняє вимогам високої якості знань як необхідної передумови навчання молоді у ВНЗ. Вища школа в Україні функціонує за відсутності тісного взаємозв'язку з ринком праці, що породжує низьку мотивацію до отримання професійних знань високої якості та підвищення кваліфікації робочої сили. При цьому вітчизняні ВНЗ формують низький рівень соціального та культурного капіталу своїх випускників.

Оцінювання системи освіти в Україні за показниками внутрішньої та зовнішньої ефективності дозволило встановити високу її внутрішню ефективність і, водночас, низьку зовнішню. В цілому виконання вітчизняною системою освіти своїх функцій не повною мірою відповідає вимогам постіндустріального етапу розвитку суспільства. Продуктивна функція орієнтована, насамперед, на економічне зростання і не стимулює інноваційну активність населення. Екологічна функція виконується неефективно, що не сприяє встановленню балансу між екологією та економікою. Низький рівень життя більшості населення, у тому числі й з вищою освітою, а також значний розрив у доходах між багатими та бідними свідчить про недостатню реалізацію освітою функції соціальної стратифікації. Вітчизняна система освіти за роки незалежності України практично не виконувала соціалізуючу, координуючу функції та функцію модернізації, що зумовило формування у свідомості сучасних українців доволі суперечливої системи ціннісних орієнтацій, що унеможлиблює досягнення координаційного ефекту в суспільстві.

Як напрями реформування вітчизняної системи освіти з метою прискорення соціально-економічного розвитку України запропоновано: переорієнтацію її продуктивної функції на стимулювання інноваційної активності економічних суб'єктів, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та людського потенціалу; удосконалення механізму взаємодії ринку освітніх послуг та ринку праці; посилення рівня екологічної освіти населення як одного з чинників раціонального використання ресурсів; приведення у відповідність рівня доходів з освітньо-кваліфікаційними характеристиками робочої сили; утвердження в суспільній свідомості цінностей, спрямованих на формування в країні засад розширення прав і можливостей людей.

ВИСНОВКИ

Дисертаційна робота є завершеною науковою працею, в якій на основі проведених наукових досліджень вирішено важливе науково-практичне завдання щодо обґрунтування економічної сутності освіти, встановлення її взаємозв'язку з соціально-економічним розвитком суспільства, а також розробки пропозицій, спрямованих на посилення функціональної ролі освіти як фактора розвитку суспільства.

У ході дослідження отримані такі основні висновки та результати:

1. Встановлено, що в економічних дослідженнях науковці, оперуючи поняттям освіта, зосереджуються не на дослідженні її сутнісних характеристик, а більшою мірою схиляються розглядати її результати (знання, вміння, навички, уявлення, переконання тощо) у контексті їх безпосереднього впливу на динаміку економічного зростання або розвитку. Доведена необхідність подальшого дослідження економічної сутності освіти та встановлення її взаємозв'язку із соціально-економічним розвитком суспільства задля виявлення напрямів впливу освіти на складові соціально-економічного розвитку суспільства.

2. Доведена доцільність дослідження освіти на основі міждисциплінарної методології, що базується на економічному підході та більш широкому використанні здобутків філософії, соціології та політології стосовно визначення рушійних сил соціально-економічного розвитку суспільства. Застосування вказаних методологічних підходів дозволяє поєднати в єдине ціле соціальну й економічну складові розвитку та представити забезпечення розвитку і як кінцеву мету, і як результат діяльності гармонійно розвинутої особистості.

3. Встановлено, що освіта здійснює вплив на якісні характеристики продуктивних сил, створює умови для реалізації управлінських функцій господарського механізму та завдяки цьому є сукупністю економічних відносин, що виникають з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання результатів освітньої діяльності. Доведено, що економічні відносини, що виникають з приводу виробництва освітніх послуг, полягають у продукуванні та передачі знань; з приводу розподілу – у персоніфікації значної частини інформаційних ресурсів суспільства в знаннях працівників освіти та встановленні певної частки у створеному суспільному продукті; з приводу обміну – у власному самовідтворенні через обмін діяльністю та здібностями і самостійному русі продукту (освітньої послуги); з приводу споживання – у використанні засвоєних знань і нагромадженого людського, соціального та культурного капіталів у практичній діяльності.

4. Встановлено, що освіта, виконуючи продуктивну, екологічну, соціалізуючу, координуючу функції та функцію соціальної стратифікації, є одним із визначальних чинників економічного розвитку суспільства. Доведено, що крім перелічених функцій, освіта виконує функцію модернізації суспільства, що полягає в мотивуванні економічних суб'єктів на здійснення суспільних перетворень та прогресивний соціально-економічний розвиток через формування складових культурного та соціального капіталів як основи високої соціальної мобільності населення.

5. На основі дослідження теоретичних підходів до типології благ, визначено, що освітня послуга в силу одночасної притаманності їй як індивідуальної, так і суспільної значимості є мультизмішаним благом. Завдяки перетину приватних, колективних та суспільних інтересів з приводу надання суспільству мультизмішаних благ виникає необхідність у поєднанні важелів ринкового, державного та громадянського впливу на освіту з метою створення сприятливих умов для виробництва такого блага.

6. В результаті визначення місця освітніх послуг в системі суспільних благ виявлено сфери, в які має спрямовувати свою регулюючу діяльність держава з метою сприяння соціально-економічному розвитку суспільства. До таких сфер запропоновано віднести: створення сприятливих умов для функціонування ринку освітніх послуг, через взаємозв'язок якого з ринком ресурсів реалізується продуктивна функція освіти; подолання ефекту «фрирайдерства»; меріторизація попиту на освітні послуги; створення матеріальних та духовних засад для реалізації соціальних функцій освіти.

7. На основі аналізу зарубіжного досвіду організації національних систем освіти встановлено, що, застосовуючи практично однаковий набір регулюючих інструментів, держави підпорядковують свій регулюючий вплив дещо різним цілям. У країнах, де держава створює однакові умови для реалізації освітою продуктивної та соціальних функцій, мають місце як високі темпи економічного зростання, так і розвитку, а де реалізовано переважно продуктивну функцію – спостерігається, насамперед, економічне зростання.

8. Обґрунтовано необхідність активного втручання громадянського суспільства в процес створення в державі умов для виконання освітою своїх соціальних функцій. Запропоновано сформувати інтегральний індекс політичної, економічної та громадянської свободи, а на основі його поєднання з традиційним індексом людського розвитку – індекс людського розвитку з урахуванням показників розширення прав та можливостей людей. Даний підхід дозволив відобразити в індексі людського розвитку такі важливі аспекти, як здатність людей брати участь в ухваленні політичних рішень, від яких залежить їх матеріальний добробут та умови гармонійного розвитку особистості.

9. На основі кореляційного аналізу показників рівня освіти, з одного боку, та індексу розвитку людського потенціалу з урахуванням показників розширення прав та можливостей, а також індексу політичної, економічної та громадянської свободи, з іншого, встановлено, що між цими індикаторами існує прямий сильний зв'язок. Це засвідчує факт прямого впливу освітніх відносин на соціально-економічний розвиток суспільства та є доказом виконання освітою функції модернізації суспільства.

10. Виявлено, що, в цілому, реалізація соціальних функцій системою освіти України не повною мірою відповідає вимогам сучасних тенденцій загальноцивілізаційного розвитку людства. Через наявність певних проблеми з утвердженням у суспільній свідомості українців цінностей, спрямованих на формування в країні засад розширення прав і можливостей людей як необхідної складової розвитку, в країні не досягається координаційний ефект, що унеможливорює повноцінну реалізацію функції освіти щодо модернізації суспільства.

11. Обґрунтовано напрями реформування вітчизняної системи освіти з метою забезпечення стійкого розвитку економіки України через забезпечення переорієнтації продуктивної функції освіти на стимулювання інноваційної активності економічних суб'єктів, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та людського потенціалу; створення ефективного механізму взаємодії системи професійної освіти з ринком праці; посилення рівня екологічної освіти населення як одного з чинників раціонального використання ресурсів; приведення у відповідність рівня доходів з освітньо-кваліфікаційними характеристиками робочої сили; зміну орієнтирів освітньої діяльності в бік поступового зростання гуманітарної складової освіти, її зорієнтованості на забезпечення підготовки суб'єктів соціальної дії, здатних ініціювати суспільні зміни та сприяти соціально-економічному розвитку суспільства.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Матюк Т.В. Освіта як економічна категорія / Т.В. Матюк // Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії: Зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 2 (19). – С. 436-441.
2. Матюк Т.В. Еволюція поглядів на економічне зростання / Т.В. Матюк // Науковий вісник ОДЕУ. – 2010. – Вип. №23 (124). – С. 220-231.
3. Матюк Т.В. Освіта як суспільне благо / Т.В. Матюк // Науковий вісник ОДЕУ. – 2011. – Вип. №25 (150). – С. 155-163.
4. Матюк Т.В. Фінансове забезпечення освітньої діяльності / Т.В. Матюк // Науковий вісник ОДЕУ. – 2012. – Вип. №2 (154). – С. 21-30.
5. Матюк Т.В. Особливості розвитку ринку освітніх послуг та ринку праці в Україні / Т.В. Матюк, О.В. Горняк // Науковий вісник ОДЕУ. – 2012. – Вип. №14 (166). – С. 61-70. *Особистий внесок автора:* визначено основні причини невідповідності ринку освітніх послуг і ринку праці в Україні.
6. Матюк Т.В. Підходи до визначення соціально-економічної ефективності освіти [Електронний ресурс]: Соціально-економічні проблеми і держава. – 2013. – Вип. 1(8). – С. 353-360. – Режим доступу до журн.: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2013/13mtveeo.pdf>. (Входить до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus).
7. Матюк Т.В. Роль освіти в економічному розвитку суспільства / Т.В. Матюк // Економічний вісник НГУ. – 2013. – №3 (43). – С. 21-30.
8. Матюк Т.В. Освіта як чинник соціально-економічного розвитку суспільства: кількісний та якісний вимір / Т.В. Матюк // Економічний вісник НГУ. – 2013. – №4 (44). – С. 22-28.
9. Матюк Т.В. Освіта та її місце в типології суспільних благ / Т.В. Матюк // Збірник наукових праць Донецького державного університету управління. Серія «Економіка». – 2013. – №3. – С. 12-25.
10. Матюк Т.В. Напрями реформування освіти у контексті соціально-економічного розвитку суспільства / Т.В. Матюк // Наук. журн. Харківського нац. ун-ту. ім. В.Н. Каразіна «Социальная экономика». – 2013. – №4. – С. 26-39.
11. Матюк Т.В. Образование в системе факторов социально-экономического развития общества / Т.В. Матюк // Научный журнал «Апробация». – Москва, 2013. – Вып. № 1. – С. 37-39.

Статті в інших виданнях:

12. Матюк Т.В. Соціально-економічна ефективність освіти / Т.В. Матюк // Науковий вісник ПНПУ імені К.Д. Ушинського. – 2011. – Вип. № 9-10. – С. 139-143.
13. Матюк Т.В. Зарубіжний досвід профорієнтації молоді та професійна освіта в Україні / Т.В. Матюк // Південноукраїнський правовий часопис. Одеський державний університет внутрішніх справ. – 2011. – №2. – С. 235-237.

Матеріали наукових конференцій:

14. Матюк Т.В. Інноваційна діяльність: сутність поняття, стимулювання, фінансування / Т.В. Матюк // Матер. У Всеукр. конфер. молодих вчених «Україна в умовах соціально-економічного розвитку: проблеми та перспективи», 31 бер. 2010 р. – Одеса: Науковий вісник ОДЕУ, 2010. – Вип. № 4 (105). – С. 227-232.

15. Матюк Т.В. Методологічні засади дослідження людського капіталу / Т.В. Матюк // Матер. VI Всеукр. наук.-практ. конфер. молодих науковців «Україна в пост кризисний період: економічний і політичний аспекти», 31 бер. 2011 р. – Одеса: Науковий вісник ОДЕУ, 2011. – Вип. № 6 (131). – С. 180-185.

16. Матюк Т.В. Роль освіти в економіці знань / Т.В. Матюк, О.В. Горняк // Трансформаційні процеси в економіці держави та регіонів: Матер. VI Міжнар. наук.-практ. конфер., 20-21 жов. 2011 р. – Запоріжжя: Видавництво ЗНУ, 2011. – Том I. – С. 28-30. *Особистий внесок здобувача: визначено напрями впливу освіти на розвиток економіки знань.*

17. Матюк Т.В. Інвестування в освіту / Т.В. Матюк // Фінансово-кредитний механізм в соціально-економічному розвитку країни : Зб. тез доповідей II Міжнар. наук.-практ. конф., 25-26 січ. 2012 р. – Макіївка: МЕРІ, 2012. – С. 165-166.

18. Матюк Т.В. Освіта в постіндустріальному суспільстві / Т.В. Матюк // Інтеграційні економіко-правові напрямки розвитку України та країн близького зарубіжжя : Матер. I Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конфер., 31 січ. 2012 р. – Львів, 2012. – С. 156-158.

19. Матюк Т.В. Економічне зростання та освіта / Т.В. Матюк // Перспективи і проблеми забезпечення розвитку відкритих конкурентоспроможних економічних систем в умовах глобалізації : Матер. I Всеукр. наук.-практ. конфер., 8-9 груд. 2011 р. – Кривий Ріг: КЕІ КНЕУ, 2011. – С. 171-174.

20. Матюк Т.В. Ринок освітніх послуг в Україні / Т.В. Матюк // 20-річчя СНД: від тоталітаризму до демократії (економіка, політика, суспільство) : Матер. VII Всеукр. наук.-практ. конфер., 28 бер. 2012 р. – Одеса: Науковий вісник ОДЕУ, 2012. – Вип. № 10 (162). – С. 4-10.

21. Матюк Т.В. Освіта як чинник конкурентоспроможності країни / Т.В. Матюк // Фінанси України: глобальні та національні імперативи розвитку: Матер. XVI Міжнар. наук.-практ. конфер., 30-31 бер. 2012 р. – Дніпропетровськ: «Інновація». – 2012. – С. 105-107.

22. Матюк Т.В. Реформування освітньої системи в Україні / Т.В. Матюк // Добробут націй в умовах глобальної нестабільності. Зб. наук. праць конфер., 27-28 квіт. 2012 р.: част. II. – Одеса: «Одеський національний університет», 2012. – С. 24-26.

23. Матюк Т.В. Особливості державного замовлення на підготовку фахівців в Україні / Т.В. Матюк // Сучасні соціально-економічні системи та проблеми освітології: Матер. Міжвуз. наук.-практич. конфер. молодих вчених та аспірантів, 28 квіт. 2012 р. – Дніпропетровськ, 2012. – С. 45-48.

24. Матюк Т.В. Регулювання процесу міграції висококваліфікованих робітників в Україні / Т.В. Матюк // Зб. матер. наук.-практ. конфер. «Фірма та ринок в умовах інституціоналізації економічного розвитку». / 27-29 вер. 2012 р. – Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова, 2012. – част. 2. – С. 11-13.

25. Матюк Т.В. Образование как ведущий элемент человеческого потенциала / Т.В. Матюк // Проблемы и перспективы развития экономики в современном обществе : Сб. научных трудов участников междунар. научно-практич. конф., 22 дек. 2012 р. – Москва: «Московское экономическое объединение», 2012. – С. 57-59.

АНОТАЦІЯ

Матюк Т.В. Взаємозв'язок освіти і соціально-економічного розвитку суспільства. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки. – Державний вищий навчальний заклад «Національний гірничий університет», Дніпропетровськ, 2014.

Дисертація присвячена науковому обґрунтуванню економічної сутності освіти, встановленню її взаємозв'язку з соціально-економічним розвитком, розробці пропозицій щодо посилення функціональної ролі освіти як фактора розвитку суспільства. Запропоновано розглядати освіту як сукупність економічних відносин, що виникають з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання результатів освітньої діяльності.

Удосконалено систему оцінювання результатів соціально-економічного розвитку суспільства шляхом уведення в традиційний індекс людського розвитку показника розширення прав та можливостей людей, що відображає їх свободу вибору через рівень досягнутих політичних, економічних та громадянських свобод. Розкрито сутність соціально-економічних функцій освіти та виокремлено самостійну функцію модернізації суспільства, що полягає в мотивуванні економічних суб'єктів на здійснення суспільних перетворень та соціально-економічний розвиток через формування складових культурного та соціального капіталу. Проаналізовано зарубіжний досвід організації систем освіти та обґрунтовано рекомендації щодо вдосконалення системи освіти в Україні.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, освітня послуга, благо, мультизмішане благо, освіта, реформування системи освіти.

АННОТАЦИЯ

Матюк Т.В. Взаимосвязь образования и социально-экономического развития общества. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.01 – экономическая теория и история

экономической мысли. – Государственное высшее учебное заведение «Национальный горный университет», Днепропетровск, 2014.

В диссертационной работе научно обоснована экономическая сущность образования, установлена его взаимосвязь с социально-экономическим развитием общества, а также разработаны предложения по усилению функциональной роли образования как фактора развития общества.

Предложено исследовать образование с помощью междисциплинарной методологии, которая базируется на экономическом подходе, а также более широком использовании достижений философии, социологии и политологии, наработки которых касаются определения движущих сил развития общества.

Установлено, что образование оказывает влияние на качественные характеристики производительных сил, создает условия для реализации управленческих функций хозяйственного механизма и представляет собой совокупность экономических отношений, возникающих в сферах производства – по поводу продуцирования и передачи знаний, распределения – по поводу персонификации части информационных ресурсов общества в знаниях работников образования и установлении определенной доли в созданном общественном продукте, обмена – по поводу собственного самовоспроизводства работников образовательной сферы через обмен деятельностью и самостоятельного движения образовательной услуги, потребления – по поводу использования усвоенных в образовательном процессе знаний на практике.

Установлено, что образование, выполняя производительную, экологическую, социализирующую, координирующую функции и функцию социальной стратификации, является одним из определяющих факторов экономического развития общества. Доказано, что образованию свойственна функция модернизации общества, заключающаяся в мотивировании экономических субъектов на осуществление общественных преобразований и прогрессивное социально-экономическое развитие через формирование составляющих культурного и социального капитала как основы высокой социальной мобильности населения.

Определено, что образовательная услуга является мультисмешанным благом, которое в ходе своего производства и потребления приобретает свойства как чистого частного и общественного, так и смешанного и опекаемого блага. С целью содействия социально-экономическому развитию государство должно создавать условия для функционирования рынка образовательных услуг, способствовать преодолению эффекта «фрирайдерства», мериторизировать спрос на образовательные услуги, создавать материальные и духовные основы для реализации социальных функций образования.

Предложено дополнить индекс человеческого развития составляющими, отражающими уровень политических, экономических и гражданских свобод, а именно: участия в политической жизни, уровня политической культуры, уровня гражданских свобод, а также индекса экономической свободы. На этой основе сформировано интегральный индекс политической, экономической и

гражданской свобод, а путем его сочетания с традиционным индексом человеческого развития – индекс человеческого развития с учетом показателей расширения прав и возможностей людей. Установлено, что между этими показателями существует прямая сильная связь, что подтверждает прямое влияние образовательных процессов на характер социально-экономического развития общества.

Анализ зарубежного опыта организации систем образования показал, что в странах, где государство создает одинаковые условия для реализации образованием производительной и социальных функций, имеют место как высокие темпы экономического роста, так и развития, а где реализована преимущественно производительная функция – наблюдается, прежде всего, экономический рост.

Установлено, что реализация функций отечественного образования не в полной мере отвечает требованиям современных тенденций цивилизационного развития человечества. Обоснованы направления реформирования системы образования с целью обеспечения устойчивого развития экономики Украины: переориентацию ее производительной функции на стимулирование инновационной активности экономических субъектов, развитие информационно-коммуникационных технологий и человеческого потенциала; усовершенствование механизма взаимодействия рынка образовательных услуг и рынка труда; усиление уровня экологического образования населения; приведение в соответствие уровня доходов с образовательно-квалификационными характеристиками рабочей силы; утверждение в общественном сознании ценностей, направленных на формирование основ расширения прав и возможностей людей.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, образовательная услуга, благо, мультисмешанное благо, образование, реформирование системы образования.

ANNOTATION

Matiuk T.V. Relationship between Education and Socio-Economic Development. – Manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of economic sciences on speciality 08.00.01 – Economic Theory and History of Economic Thought. – State Higher Educational Institution «National Mining University», Dnipropetrovsk, 2014.

This Dissertation is devoted to the scientific substantiation of economic essence of education, establishing its relationship to socio-economic development of society, the development of proposals to strengthen the functional role of education as a factor of social development. The author proposes to consider education as a totality of all economic relations arising from the production, distribution, exchange and consumption of the results of educational activities.

In this research work, the method for evaluation of socio-economic development has been improved by introducing into the human development index an indicator of expansion people's rights and freedoms, reflecting their freedom of

choice through the level of achieved political, economic and civil liberties. The essence of the socio-economic functions of education has been revealed, and modernization of society has been singled out as an independent feature, which lies in motivation of economic agents to conduct social transformation by forming components of cultural and social capital. Foreign experience of the educational systems was analyzed, and recommendations for improving the education system in Ukraine were substantiated.

Keywords: socio-economic development, educational services, benefit, multi-mixed benefit, education, reforming of the education system.

МАТЮК ТЕТЯНА ВОЛОДИМИРІВНА

**ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ОСВІТИ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА**

(Автореферат)

Формат 60×84. Ум. друк. арк. 0,9.

Тираж 120 прим. Зам № 2569.

Віддруковано в ФКЦ «Копір-ка»

вул. ак. Віль'ямса 73/1, м. Одеса

тел. 784-20-34

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

Серія Б № 149541 від 30.05. 2012 р.

